

KIÇİK QAFQAZIN MƏRKƏZİ RAYONLARINDA YAYILMIŞ BƏZİ EFİRYAĞLI BİTKİƏR

Sitarə Mustafayeva, Sevil Zeynalova, Samirə Ağayeva

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Botanika İnstitutu, msitara@mail.ru

Kiçik Qafqazda yerləşən Qarabağ ərazisi Azərbaycan Respublikasının ümumi sahəsinin 1/6 hissəsini təşkil edir. Qarabağ zonası öz bitki müxtəlifliyinə görə həmişə zəngin olmuş və 2000-dən çox bitki növünə malikdir. Həmin ərazilərdə yarımsəhra bitki növləri ilə yanaşı, meşələrdə ağac və kol bitkiləri, həmçinin ot bitkiləri təbii halda bitirdi. 30 ilə yaxın işğal dövründə bir çox bitki növlərinin, o cümlədən dərman, efiryağlı, qida, boyaq, texniki, vitaminli, yem, balverən və s. bitkilər məhv olmuşdur. Hazırda bu ərazilərdə floranın bərpası istiqamətində işlər aparılır. Araşdırmalara görə, efiryağlı bitkilərin Qarabağ bölgəsində 15 fəsilə, 37 cins üzrə 66 növü yayılmışdır [1].

Hazırkı tədqiqatda Kiçik Qafqazın mərkəzi rayonlarında rast gəlinən bəzi efiryağlı bitkilər (*Mentha longifolia* (L.) Huds., *Teucrium polium* L., *Salvia verticillata* L., *Conyza canadensis* (L.) Cronquist, *Tanacetum parthenifolium* (Willd.) Sch. Bip., *Achillea biebersteinii* Afan.) və onların antimikotik xassələri haqqında məlumat verilir.

Mentha longifolia – uzunyarpaq yarpız efiryağlı bitki kimi tanınır, dərman əhəmiyyətlidir və qida sənayesində ədviyyat kimi istifadə olunur. Tərkibində 0,5-2,4% efir yağı vardır. P-ment-1-en-9-ol (37,5%), karvakrol (12,3%), neo-izomentol (9,7%), spatulenol (7,4%), puleqon (7,2%), piperiton (6,9%), germakren D (3,6%) efir yağının əsas komponentləridir.

Teucrium polium – ağ məryəmnoxudu dərman əhəmiyyətlidir. Qida sənayesində də ədviyyat kimi istifadə olunur. Tərkibindəki 0,015-0,12% efir yağının əsas komponentlərinin α -pinen (50,1%), δ -cadinen (9,75%), linalool (6,77%), n-erolidol (6,3%) olduğu müəyyən edilmişdir.

Salvia verticillata – qırçınlı sürvə ədviyyat və bal bitkisi kimi tanınır. Yaşılımtıl rəngli, kəskin qoxulu efir yağı (0,02-0,07%) ifraz edir. Spatulol (8,3%), karvakrol (6,2%), α -pinen (5,6%), β -pinen (4,9%), limonen (4,1%), trans-kariofillen (3,4%), kamfora (2,9%), 1,8-sineol (2,5%) efir yağının əsas komponentləridir.

Conyza canadensis – Kanada xırdaləçəyi dərman, efiryağlı və ədviyyat bitkisidir. Tərkibində 0,3% efir yağı vardır və onun əsas komponentləri bunlardır: limonen (79,2%), α -trans-bergamoten (4,9%), β -pinen (3,8%).

Tanacetum parthenifolium – qızıyarpaq dağtərxunu dərman bitkisi kimi tanınır. Tərkibindəki efir yağı 0,15-0,5% təşkil edir. (-)-spatulol (18,00%), (1S,4R)-p-menta-2,8-dien, 1-hidroperoksid (7,93%), kariofillen oksid (6,81%), timol (6,73%), trisiklo[4.4.0.0 (2,7)] dek-3-en-3-metanol, 1-metil-8-(1-metiletil) (6,11%), trisiklo[5.2.2.0 (1,6)]undekan-3-ol, 2-metilen-6,8,8-trimetil (6,10%), veridiflorol (5,71%), linalil-3-metilbutanoat (5,32%) efir yağının əsas komponentləridir.

Achillea biebersteinii – biberşteyn boymadərəni dərman və efiryağlı bitki kimi məlumdur. Tərkibində 0,9-1,1% efir yağı var. α -pinen (4,0%), 1,8-sineol (6,0%), linalool (10,0%), l-menton (8,0%), xamazulen (12,0%) efir yağının əsas komponentləridir.

Müasir dövrdə dəyişməkdə olan ekoloji tarazlıqla əlaqədar bitki mənşəli preparatlara tələbat durmadan artmaqdadır. Bunun əsas səbəblərindən biri onların demək olar ki, əks təsirə malik olmamasıdır. Məlumdur ki, bitkilər öz inkişafı dövründə ətraf mühitə həyat fəaliyyətlərinin məhsulu olan fitonsidlər – bakterisid, fungisid və protistosid maddələr ifraz edirlər. Bu maddələr mikroorqanizmlərlə antaqonizm təşkil edir. Bu baxımdan yuxarıda qeyd etdiyimiz efiryağlı bitkilər çox əhəmiyyətlidir və tədqiqatımızda onların *Fusarium oxysporium* patogen göbələk kulturasına təsiri də öyrənilmişdir.

Təcrübə 2 mərhələdə aparılmışdır [2]. Birinci mərhələdə tədqiq olunan bitkilərin özündə *Fusarium oxysporium* göbələyinin inkişafı öyrənilmişdir. Bitkilər *Fusarium oxysporium* göbələyinin

inkişafının qarşısını nəinki almamış, əksinə, onun daha çox inkişafı müşahidə olunmuşdur (1,3-9,0 sm). İkinci mərhələdə isə tədqiq olunan bitkilərin müxtəlif qatılıqlı ekstraktlarında *Fusarium oxysporium* göbələyinin inkişafı öyrənilmişdir.

Mentha longifolia növünün sulu ekstarktı *Fusarium oxysporium* göbələyinin inkişafının qarşısını tamamilə almış, yəni fungisid təsir göstərmişdir. Digər bitkilərin sulu ekstarktı da kontroldan (5,12-5,43 q/l) fərqli olaraq, göbələyin inkişafına fungistatik təsir (0-1,07 q/l) etmiş, yəni göbələyin inkişafını bu və ya digər dərəcədə dayandırmışdır.

Beləliklə, alınmış nəticələrə görə, tədqiq olunan bitkilərin sulu ekstraktı fitopatogen göbələklərə qarşı bir çox sahələrdə mübarizə məqsədi üçün istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat:

1. Əsgərov A., Güvəndiyev V., Əsədova K., Allahverdiyeva G., Əzizxanlı X., Quliyeva G., Məmmədyarova K., Nəzərova X. Qarabağın bitki genetik ehtiyatları və onlardan istifadə imkanları. AMEA-nın "Qarabağın müxtəlifliyi, torpaq və su ehtiyatları: keçmişi, bugünü və gələcəyi" onlayn konfransı, 20-21 may 2021, c. 47.

2. Mustafayeva S.J., Serkerov S.V., Bakhshaliyeva K.F. Study of the composition of extract and antimicrobial properties *Anthemis altissima* L. Ж. "Химия растительного сырья", 2019, № 4, с. 129-134.